

С. Д. Гринько*

СИСТЕМА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА РИМСЬКИМ ПРИВАТНИМ ПРАВОМ ТА ЇЇ РЕЦЕПЦІЯ В УКРАЇНІ

Про римське право складається враження, як про явище гетерогенне і неупорядковане. Воно зумовлене великою кількістю джерел його пізнання, які відображали відповідний історичний період розвитку римської імперії, складним для нашого сьогодення сприйняття формулюванням норм, що регулюють відносини, особливо, які відумерли разом із римською державністю. При цьому, приписи римського закону, що регулюють одні й ті ж відносини, можуть міститися в різних джерелах і суперечити один одному. Навіть, деякі думки юристів, розміщені в одному джерелі різняться між собою. Однак упорядники джерел римського права були прихильниками суворої симетрії в усьому. Приступаючи до створення правового документу, вони класифікували норми відповідно до їх змісту, обумовленому особливостями соціальних відносин, які вони регулювали, тобто створювали систему права.

Римські юристи широко застосовували в своїй правотворчій діяльності метод системного аналізу, що дозволило їм розробити власну систему зобов'язального права та зобов'язань зокрема.

Зобов'язання, на відміну від обов'язків, не виникають випадково, а з'являються лише тоді, коли має місце відома подія чи дія, тобто обставина (юридичний факт), яка пов'язує двох осіб. Така обставина, відома як *causa obligationis*, є підставою для виникнення зобов'язання, при цьому її слід відрізнити від *causa contractus*, тобто мотиву. Саме з появою *causa obligationis* римляни пов'язували слово *contrahere* у загальному його розумінні, зокрема це поняття охоплювало і вчинення делікту¹. Вони *causae contrahere* підводили під наступні категорії зобов'язань.

"Omnis enim obligatio vel ex contractu nascitur vel ex delicto", — зобов'язання виникають або з контракту, або з делікту, так писав Гай в своїх Інституціях (І.3.88)². Однак поділ зобов'язань на два види, контракти та делікти, він залишає поза увагою інші види зобов'язань, яким не властиві ознаки жодної із названих груп. Тому в книзі "Золотих" (*"Arcorum"*) він додає ще третю підставу (вид) виникнення зобов'язань — *"proprio quodam iure ex variis causarum figures"*, тобто із якогось власного права за іншими підставами (Д.44.7.1)³. Так з'явилася трихотомія зобов'язань у римському праві. Надалі Гай (хоча і приписують цей поділ Юстиніану) поділяє *"variae causarum figurae"* на два види: *quasi ex contractu* та *quasi ex maleficio* (І.3.13.2). У джерелах з римського права вже закріпилася чотирьохчленна система зобов'язань: *"aut obligationes ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio"*, тобто зобов'язання виникають або із договору, або із квазі-договору, або із делікту, або із квазі-делікту (І.3.13.2)⁴.

Серед науковців зустрічаються різні погляди про доцільність та відповідність засадам римського права такої чотирьохчленної системи зобов'язань. Одні науковці підтримують такий поділ зобов'язань (Т. Марецоль, А. Брінц, Д. Дождєв та ін.), інші підтримують його частково (Б. Віндшейд, О. Казанцев, Й. Покровський, І. Пухан, М. Поленак-Акімовська та ін.), а деякі, навпаки, вважають його неправильним (Ю. Барон, Ч. Санфіліппо та ін.).

Неоднозначність підходів науковців щодо тлумачення системи зобов'язань римського приватного права та значення вирішення даного питання для сучасного зобов'язального права свідчить про необхідність висвітлення процесу формування негативних та позитивних стереотипів відношення до закріплення у римських джерелах системи зобов'язань та встановлення факту її рецесії.

Т. Марецоль відзначав, що зобов'язання виникає внаслідок волевиявлення зобов'язаної особи, тоді коли вона обіцяє іншому відому послугу, дію, а інша особа,

© Гринько С. Д., 2008

* професор кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права, старший науковий співробітник Подільської лабораторії Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Академії правових наук України, кандидат юридичних наук, доцент

¹ Дорн Л. Б. Догма римського права. — С.-Пб., 1891. — С. 229-230.

² Хрестоматія по інституціям громадянського римського права і історії громадянського процесу. — К., 1908. — С. 35.

³ Дигести Юстиніана / Пер. с лат.; Отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М.: Статут. — Т. VI. Полутом 2. — М.: Статут, 2005. — С. 535.

⁴ Хрестоматія по інституціям громадянського римського права і історії громадянського процесу. — К., 1908. — С. 35.

приймавши пропозицію, робить обіцяне складовим елементом свого майна, або із протизаконної дії, що порушує права третіх осіб (наприклад, у разі позбавлення майна, особа зобов'язана відшкодувати завдану шкоду). У позитивному праві зобов'язальні відносини можуть змінюватися, зокрема займати середину між такими підставами. У зв'язку з цим, римляни, після завершення розвитку їх облігаційної системи, намагалися підвести усю різноманітність зобов'язань, що мали позовний характер, під відомі головні види, обумовлені різними підставами виникнення цих зобов'язань. Це зумовило виділення ними такого поділу зобов'язань. Крім того, *variae causarum figurae* вони поділяли на підвиди: *quasi ex contractu* та *quasi ex delicto*⁵. Науковець обґрунтовував доцільність існування чотирьохчленною системи зобов'язань у римському праві за підставами їх виникнення. Аналогічний у своїх поглядах із Т. Марцеполлем був А. Брінц⁶, який вважав такий поділ зобов'язань найбільш досконалим.

На думку Д. Дождєва, класифікація зобов'язань на зобов'язання із контрактів і зобов'язання із деліктів була зумовлена первісним розумінням *obligatio* як суб'єктивної юридичної ситуації, яка мала позовний захист. Гай називає її як “*summa divisio*”, тобто основний поділ зобов'язань (І.3.88). Така класифікація відображала певний етап типізації суб'єктивних юридичних ситуацій особистого характеру і є невичерпною. Виділення *contractus* і *delictum*, як модельних джерел зобов'язань, пов'язано із досягнутим у I ст. до н. е. рівня формалізації інтересів. Поділ зобов'язань на два види відповідав поділу *actiones in personam* на майнові (*rei persocutorium*) і штрафні (*poenales*). Зосередження всього спектру можливих (і юридично визнаних) неделіктних правових ситуацій у типі *contractus* демонструє надання особливого значення спільному, скоординованому і цілеспрямованому характеру вольових зусиль суб'єктів для встановлення юридично значимого зв'язку (“*con-trahere*” — “укладати”), розуміння вільного співробітництва як основи цивільного обігу⁷. Цей підхід, як вірно відзначає Д. В. Дождєв, відображено і в міркуваннях Гая, який не вважав *summa divisio* вичерпним (І.3.91). У зв'язку з цим, він надалі розширює види джерел зобов'язань, додаючи до контракту і делікту “*variae causarum figurae*”, як різні формальні підстави, які не є типовими (Д.44.7.1.4-5)⁸. Із обґрунтуванням науковця слід погодитися, так як система зобов'язань Гая відображала головні засади римського приватного права в цілому і відповідає тій історичній епосі. Однак інші науковці займають протилежну позицію.

На думку Ю. Барона, поділ зобов'язань на чотири види римській юриспруденції взагалі невластивий, а лише поглядам Гая, що були запозичені Юстиніаном. Тому інші юристи задовольнялися вказівкою на головні підстави виникнення зобов'язань як контракти і делікти. Даний поділ не охоплював весь предмет зобов'язань, тому деякі зобов'язання не підпадали під жодну з цих категорій. Крім того, така класифікація містила вислови: “контракт” (зобов'язання ґрунтується на волі сторін) і “делікт” (зобов'язання виникає із протиправної дії). Однак незрозуміло, які обставини породжують зобов'язання із квазі-контрактів і квазі-деліктів. Навіть із висловів Гая та Юстиніана (*sed quasi ex maleficio tenentur, quasi ex contracta teneri videntur* та інших) не зрозуміло, що є підставою виникнення таких зобов'язань. Вони вказують лише на те, що боржник за квазі-контрактом повинен розглядатися як боржник за контрактом, а боржник за квазі-деліктом — як боржник за деліктом, тобто їх об'єднує відповідальність. Тому для класифікації підстав виникнення зобов'язань, придатні лише контракти і делікти⁹. З обґрунтуванням Ю. Барона щодо невідповідності римській юриспруденції зазначеної системи зобов'язань слід погодитися, так як система права завжди повинна мати за мету встановлення зв'язку між окремими її елементами за рахунок обраного єдиного критерію поділу. Система зобов'язань Гая такого зв'язку між контрактами, деліктами та квазі-контрактами, квазі-деліктами не мала.

Ю. Барон запропонував замінити класифікацію Гая і Юстиніана іншою, і тому виділив п'ять підстав виникнення зобов'язання:

- 1) договір;
- 2) одностороння воля боржника чи його спадкодавця;
- 3) воля судді;
- 4) одностороннє втручання особи в сферу права іншого, як недозволене (делікт), так і дозволене;

⁵ Марцеполль Т. Учебник римского гражданского права. — М., 1867. — С. 245.

⁶ Викладено по: Дорн Л. Б. Указ. работа. — С. 230.

⁷ Дождєв Д. В. Римское частное право: Учебник / Под ред. В. С. Нерсесянца. — М.: издательство НОРМА, 2002. — С. 477.

⁸ Там же. — С. 478.

⁹ Барон Ю. Система римского гражданского права. — С.-Пб., 1910. — Книга IV. Обязательственное право. — С. 13-14.

5) позитивні приписи закону¹⁰. Договір, одностороння воля боржника чи його спадкодавця, дозволене одностороннє втручання особи в сферу права іншого є різновидами правочину, тому виділяти їх окремо недоцільно. Відносно, волі судді, то його рішення можна розглядати як підставу виникнення зобов'язання. Останньою підставою виникнення зобов'язань є позитивні приписи закону, тобто сам закон. Однак закон не є юридичним фактом, так як його не можна віднести до його різновидів — події та дії. Як вірно зазначав Г. Шершеневич, закон становить загальну підставу для усіх юридичних відносин, а тому його не можна назвати джерелом зобов'язань у вузькому розумінні: сила договору ґрунтується на законі, наслідки правопорушення визначаються законом. Тому очевидним є те, що один закон, без юридичного факту, не створює зобов'язання¹¹. Закон (його приписи) не є підставою виникнення зобов'язань, а є джерелом правового регулювання зобов'язальних відносин. Таким чином, в класифікації Ю. Барона ми вбачаємо лише три елементи зобов'язань:

- 1) правочини;
- 2) рішення судді;
- 3) правопорушення (делікт).

Однак зазначена система зобов'язань залишає поза увагою інші їх різновиди.

Відносно закону, як окремого виду зобов'язань, аналогічну Ю. Барону позицію займав і О. Казанцев. Він додавав закон до чотирьохчленної системи зобов'язань Гая, так як зобов'язання можуть виникати із закону, тобто поза будь-якою діяльністю приватних осіб¹².

Б. Віндшейд вбачав в системі зобов'язань Гая певні позитивні моменти та моменти, з якими погодитися не можна. На його думку, якщо говорити про “систему” окремих зобов'язальних прав (спеціальної частини зобов'язального права), не слід забувати, що мова йде не про співставлення окремих понять, а про викладення існуючих проявів права. Вони ґрунтуються на потребах та інтересах людського життя, тому, при їх систематизації, слід враховувати зв'язок між ними і такими потребами й інтересами. Звідси виникає поділ зобов'язальних прав на зобов'язальні права, що виникають із договорів і зобов'язальні права, що виникають із правопорушень. Зобов'язання із договорів можна було б замінити на зобов'язання із юридичних правочинів, однак односторонній прояв волі (наприклад, заповідальний відказ) мав у римському праві лише поверхнєве відношення до виникнення зобов'язання. Тому про нього достатньо сказано в загальній частині зобов'язального права. Зобов'язання із неправомірного заволодіння майном, не зважаючи на його договірну підставу, має характер зобов'язання із прийняття позики, а зобов'язання із добровільного ведення чужої справи, — зобов'язання із договору доручення. Крім того, обов'язок відшкодувати шкоду, завдану невинним зруйнуванням будівлі, хоча її не виправлення і не становить делікт, подібний із обов'язком відшкодувати шкоду, завдану насиллям чи обманом¹³. Тому запропонував своє бачення системи зобов'язань за римським правом:

- 1) зобов'язальні права, що виникають із договорів;
- 2) зобов'язання із квазі-договірних підстав;
- 3) зобов'язання, що виникають із проступків і подібних їм випадків;
- 4) інші законні зобов'язання;
- 5) відповідальність за зобов'язаннями інших.

Запропонована Б. Віндшейдом система зобов'язань подібна із викладеною в Інституціях Юстиніана, хоча суттєво відрізняється від головних засад римських джерел. Так, Б. Віндшейд об'єднав в один вид зобов'язання із деліктів і квазі-деліктів, виділив як окремий вид інші законні зобов'язання (із законних обмежень власності, до пред'явлення, надання утримання), а також до системи зобов'язань відніс відповідальність за зобов'язання інших (доручення, *actiones adiectitiae qualitatis* (позиви до особи, яка, на підставі закону, відповідає як боржник за зобов'язанням інших)¹⁴, прийняття на себе чужих зобов'язань особами жіночої статі). Однак запропонована Б. Віндшейдом система зобов'язань є не науковою, оскільки під обраний ним критерій поділу зобов'язань (підстава виникнення) можна підвести лише два виділені ним види: зобов'язальні права, що виникають із договорів та зобов'язальні права, що виникають із проступків і подібних їм випадків.

На думку Г. Дербурга, найбільш природною підставою виникнення зобов'язань є юридичні правочини, так як більшість зобов'язань виникає з них. При цьому, виникнення

¹⁰ Там же. — С. 14.

¹¹ Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. — Тула: Автограф, 2001. — С. 352.

¹² Казанцев А. Н. Курс истории римского права. — К., 1896. — С. 67-68.

¹³ Виндшейд Б. Обь обязательствъ по римскому праву / Пер. с нем. А. Б. Думашевского. — С.-Пб., 1875. — С. 272.

¹⁴ Там же. — С. 572.

не менш значної групи пов'язано з іншими подіями, фактичні підстави яких різноманітні. Проступки, неправомірне збагачення, родинні та суспільні відносини є підставою виникнення даних зобов'язань¹⁵. Фактично, Г. Дербург вбачав за доцільне поділити зобов'язання за підставами їх виникнення на:

- 1) зобов'язання, що виникають із правочинів;
- 2) зобов'язання, що виникають із інших юридичних фактів.

Систему зобов'язань Г. Дербурга не можна вважати науковою, як правильно відзначав Г. Ф. Шершеневич, друга група зобов'язань залишається без підстави¹⁶.

Деякі із самостійних форм зобов'язань мали позовний захист, а позови були подібні позовам із контрактів та іншим зобов'язанням, навіть аналогічні. Наприклад, зобов'язання, що виникають із неналежного виконання, захищалися тією ж кондицією, що і зобов'язання із позики. Така процесуальна аналогія, на думку Ч. Санфіліппо, зумовила упорядників юстиніанівського збірника зробити неприпустимий висновок про наявність аналогії за суттю, а саме розпізнати одразу в усіх різновидах *variae causarum figurae* абстрактне і єдине поняття зобов'язання, з якого виникають квазіконтракти та квазіделікти¹⁷. Тому науковець вважає за доцільне поділити зобов'язання на зобов'язання, що виникають із законної дії та зобов'язання із незаконної дії. До першого різновиду зобов'язань він відносить контракти, квазі-контракти та інші, а до другого різновиду — делікти та квазіделікти. Запропонована система зобов'язань охоплює усі зобов'язання, підставою виникнення яких є дія. При цьому, поділ дії на дозволені та недозволені здійснюється за критерієм їх легітимності (відповідності чи ні закону). Фактично, за підставами виникнення зобов'язань ним виділено лише один їх різновид — дії. Тому, система римських зобов'язань Ч. Санфіліппо не є правильною.

Аналогічну позицію щодо системи зобов'язань за римським правом займають І. Пухан та М. Поленак-Акімовська¹⁸.

На нашу думку, найбільш теоретично правильною слід визнати поділ Гаєм зобов'язань на договірні та делікти, так як було дотримано єдиний критерій їх поділу за підставою їх виникнення. Доповнення цієї системи третім елементом — *variae causarum figurae*, (охоплював усі інші види зобов'язань, що не мають ознак договору і делікту), а також надалі введення замість такої трихотомії чотирьохчленної класифікації джерел зобов'язань призвело до того, що було втрачено цілісність системи та деякі зобов'язальні відносини залишилися поза нею. Як відзначав Й. Покровський, найбільш характерним недоліком цієї класифікації є повна відсутність у ній зобов'язань, що виникають із односторонніх зобов'язань, наприклад із публічної обіцянки винагороди за що-небудь (за знаходження загубленої речі тощо)¹⁹. На його думку, в Стародавньому Римі основними джерелами виникнення зобов'язань були закон, правопорушення та юридичні акти. При цьому, останні (юридичні акти) він вважав основним фактором суспільно-правового життя, головному засобом існування індивідуальної автономії, що становить підґрунтя цивільного права²⁰. Тому вважав, що за підставами виникнення римські зобов'язання можна поділити на договірні та позадоговірні. При цьому до останніх він відніс зобов'язання із деліктів, квазі-контрактів і квазі-деліктів²¹. Однак обмеження позадоговірних зобов'язань деліктами, квазі-контрактами та квазі-деліктами залишає поза системою інші односторонні правочини, що не мають ознак договору²². Мабуть це зумовлено тим, що римське право за такими односторонніми правочинами юридичної сили не визнавало. Як виняток із такого правила: а) *votum* — обітниця богу та б) *pollicitatio* — обіцянка на користь міської громади. Обидва випадки мають спеціальний характер і на відносини між приватними особами не поширюються, тому, римські юристи цю обставину не врахували у своїй системі²³.

¹⁵ Дербург Г. Пандекты. Том второй. Обязательственное право / Пер.с нем. П. Соколовского. — М., 1911. — С. 15.

¹⁶ Г. Ф. Шершеневич за джерелами виникнення виділив три групи зобов'язань: 1) юридичний правочин; 2) правопорушення; 3) безпідставне збагачення. Відносно юридичного правочину та правопорушення, як джерел зобов'язань, не виникає ніяких сумнівів. Однак для третьої групи зобов'язань, слід визначитися із підставою їх виникнення. Якщо закон створює зобов'язальне відношення поза правочиним і правопорушенням, то його походження обумовлюється безпідставним збагаченням однієї особи за рахунок іншої, тобто переходом цінностей із майна однієї особи до майна іншої без достатньої юридичної підстави. (Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. — Тула: Автограф, 2001. — С. 353). Такий поділ зобов'язань все-одно не охоплює усі їх види. До якої групи зобов'язань слід віднести обов'язок відшкодувати шкоду, завдану правомірним її завданням?

¹⁷ Санфилиппо Ч. Курс римского частного права: Учебник / Под ред. Д. В. Дождева. — М.: БЕК, 2002. — С. 216.

¹⁸ Пухан И., Поленак-Акимовская М. Римское право (базовый учебник) / Под ред. В. А. Томсинова. — М.: ЗЕРКАЛО, 2000. — С. 218.

¹⁹ Покровский И. А. История римского права. — Мн.: Харвест, 2002. — С. 370.

²⁰ Там же. — С. 351.

²¹ Там же. — С. 371-415.

²² Побудована ним система позадоговірних зобов'язань суперечить наведеним раніше зауваженням щодо чотирьохчленної системи зобов'язань Гаєа.

²³ Покровский И. А. История римского права. — Мн.: Харвест, 2002. — С. 370.

На запропонованій Й. Покровським системі римських зобов'язань була розроблена сучасна класифікація цивільних зобов'язань за підставами їх виникнення на договірні та недоговірні. При цьому, до договірних зобов'язань було віднесено договори, а до недоговірних — зобов'язання, що відповідають римським зобов'язанням із деліктів, квазі-контрактів, квазі-деліктів та інших дій особи (осіб), що виникають із закону (*ex lege*). До вступу в силу нового ЦК України, друга група зобов'язань була відома як позадоговірні. Сутність позадоговірних зобов'язань полягала в тому, що вони були підставою виникнення правовідносин між особами, які на момент їх виникнення знаходилися поза договором. Тобто, договір є, але відносини між сторонами він не регулює. Наприклад, обов'язок відшкодувати шкоду, завдану внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) та право на її відшкодування виникають із договору (купівлі-продажу, підяду та інших), так як на продавця (підрядника, тощо) покладеться обов'язок надати річ належної якості, якщо він неналежним чином виконав покладений на нього обов'язок, то зобов'язаний нести відповідальність (із договору). Порядок відшкодування шкоди, при цьому, передбачений не договором, а законом (ст. 1209 ЦК України)²⁴. Тому можна було б зробити висновок про те, що дане зобов'язання із відшкодування шкоди є позадоговірним (поза договором), хоча це є не правильним. Розробники Цивільного кодексу України вірно змінили назву зобов'язань: “позадоговірні” на “недоговірні”. Недоговірними є зобов'язання, які не мають основної ознаки договору — наявність взаємної згоди сторін щодо істотних умов зобов'язання. Якщо відсутня взаємна домовленість сторін щодо істотних умов зобов'язання на його момент виникнення, то таке зобов'язання слід вважати недоговірним, а якщо така домовленість є, то договірним²⁵. Поділ зобов'язань за підставами їх виникнення на договірні та позадоговірні (надалі як недоговірні) ми зустрічаємо у наукових працях з римського права О. Підпригори та Є. Харитонова²⁶.

Запропонована Й. Покровським, і визнана сьогодні, система зобов'язань (як римських, так і сучасних) не відповідає вимогам, що ставляться до наукових класифікацій. Так, система зобов'язань поділяється за підставами виникнення (єдиний критерій поділу) на договірні (підставою виникнення зобов'язання є договір) та недоговірні (підставою виникнення зобов'язання є інші дії, що не мають ознак договору). Відносно другої групи зобов'язань, то виникає питання: які інші дії, що не мають ознак договору, є підставою виникнення зобов'язання? Однак із формулювання другого виду зобов'язань “недоговірні” це залишається не зрозумілим. Тому в запропонованій системі зобов'язань відсутня максимальна точність термінології позначення її видів. При цьому, даний недолік має наслідком те, як відзначав Г. Шершеневич, що друга група залишається без підстави²⁷. Однак не дивлячись на відзначені недоліки сучасної класифікації зобов'язань, вона найбільш вдало підходить до поділу зобов'язань за римським правом. Поділ зобов'язань на договірні та недоговірні дозволяє зберегти цілісність виділених римськими юристами їх різновидів, а також способи їх захисту.

Таким чином, систему зобов'язань за римським правом становить їх поділ за підставами їх виникнення на договірні та недоговірні. При цьому, кожний вид поділявся на окремі підвиди за різними критеріями.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 3 від 16 жовтня 2008 року)*

²⁴ Тому зобов'язання із відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) є різновидом договірних зобов'язань, а не недоговірних (як ми бачимо із змісту ст.ст. 1209-1211 ЦК України).

²⁵ У юридичній літературі зустрічаються інші точки зору щодо доцільності такого поділу зобов'язань. Є. О. Суханов вважає, що такий поділ штучно розділяє однорідні за суттю зобов'язання із різних правочинів (дій), а з іншого — об'єднують в одну групу зобов'язання із правомірних дій (правочинів) та із правопорушень. Тому логічним є поділ усіх зобов'язань на регулятивні (договірні та інші правомірні зобов'язання) та охоронні (із завдання шкоди та із безпідставного збагачення, що за своєю суттю є різновидами цивільно-правової відповідальності) (Див.: Гражданское право. Том II. Полумтом I: Учебник / Отв. ред. Е. А. Суханов. — М.: БЕК, 2003. — С. 18);

²⁶ Підпригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: Підручник. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 351-353.

²⁷ Г. Ф. Шершеневич за джерелами виділив три групи зобов'язань: 1) юридичний правочин; 2) правопорушення; 3) безпідставне збагачення. Відносно юридичного правочину та правопорушення, як джерел зобов'язань, не виникає ніяких сумнівів. Однак для третьої групи зобов'язань, слід визначитися із підставою їх виникнення. Якщо закон створює зобов'язальне відношення поза правочиним і правопорушенням, то його походження обумовлюється безпідставним збагаченням однієї особи за рахунок іншої, тобто переходом цінностей із майна однієї особи до майна іншої без достатньої юридичної підстави. (Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. — Тула: Автограф, 2001. — С. 353). Такий поділ зобов'язань все-одно не охоплює усі їх види. До якої групи зобов'язань слід віднести обов'язок відшкодувати шкоду, завдану правомірним її завданням?